

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞI ÜRETİM SÜRECİNE BİR ÖRNEK: KOKLUCA (İZMİR) MEZARLIĞI*

KOKLUCA (İZMİR) CEMETERY: AN EXAMPLE OF TOMBSTONE PRODUCTION PROCESS IN LATE OTTOMAN EMPIRE

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 29 Eylül 2020	Received: September 29, 2020
Hakem Değerlendirmesi: 16 Ekim 2020	Peer Review: October 16, 2020
Kabul: 17 Ocak 2021	Accepted: January 17, 2021

DOI : 10.22520/tubaked.2020.22.007

Ersel ÇAĞLITÜTÜNCİGİL**

ÖZET

Anadolu'daki Türk-İslam dönemi mezar taşları ile ilgili hususlardan biri de bu taşların nasıl üretildiği meselesidir. Bu konuda yaygın görüş, sıra dışı bir görünüme sahip sanatsal örneklerin üretimi özel sipariş üzerine yapılırken, aynı biçim ve boyuttaki standart seri üretim gibi duran örneklerin, mezar taşı ustalarının kısmen belleklerinde kısmen de ellerinde bulunan şablonlara göre önceden hazırlandıkları ve satın alanın isteğine göre de üzerlerine yazıların eklendiği şeklindedir. İzmir kent merkezine yaklaşık 10 km uzaklıkta yer alan Kokluca/Altındağ Mezarlığı'nda yaptığımız çalışmalar sırasında mezarlık içerisinde Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarına ait çok sayıda mezar taşı tespit edilmiştir. Tespit edilen bu taşlar arasında yer alan bazı örnekler biçim, boyut ve süslemeleri ile önceki dönemlerle (18-19. yy) yakın benzerlikler sergilerken, üzerlerinde yer alan Latin harfli kitabeleri ile de farklılık göstermektedirler. Söz konusu bu taşlar yukarıda sözünü ettiğimiz üretim aşamalarına ilişkin bazı ipuçları taşımaktadır. İşte bu çalışmanın amacı da Kokluca/Altındağ Mezarlığı'nda yaptığımız saha çalışmaları sırasında sağlanan bilgi ve görsellerle konuyu belgelemek, tanıtmak; karşımıza çıkan bu somut örneklerle meseleye yeni bir pencere daha açmaktır. Böylece önemli bir şehirde yer alan küçük bir mezarlıktaki yirmiye yakın mezar taşıyla mevcut konuya dikkat çekilmiş olmakla birlikte, bunların yapım sebepleri ve aşamalarını değerlendirme imkânı sağlanmış olacaktır kanısındayız. Önemli bir kısmının doğal nedenler veya insan eliyle meydana gelen tahribatlar neticesinde yitirildiğini düşündüğümüz bu taşlar, Kokluca/Altındağ Mezarlığı gibi başka merkezlerde de görülebilmektedir. O nedenle bu çalışma ile mezarlıklar ve hazirelerde çalışan araştırmacılar tarafından zaman zaman göz ardı edilebilecek bu gibi mezar taşlarına daha fazla dikkat verilerek eserlerin belgelenmesine ve tanıtılmasına katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mezar Taşı, Kokluca/Altındağ, Mezarlık, Anadolu, Osmanlı.

* Bu çalışma İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi BAP tarafından desteklenen 2020-GAP-SBBF-0001 nolu "Kokluca Mezar Kitabeleri" adlı proje kapsamında ele alınmıştır. Projenin yürütücülüğünü yapan Prof. Dr. Ömür CEYLAN ile bu proje kapsamında gerçekleştirilen alan araştırmalarında birlikte çalışma imkânı bulduğumuz diğer çalışma grubu üyesi arkadaşlarıma en içten dileklerle teşekkürlerimi sunarım

** Doç.Dr., Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Türk-İslam Arkeolojisi Bölümü.
e-posta: ersel.caglitutuncugil@ikc.edu.tr ORCID: 0002-0002-3663-713X

ABSTRACT

One of the issues related to the Anatolian tombstones in the Turkish-Islamic period is the problem of how these stones were constructed. The common opinion on this issue is that on the one hand artistic samples with an extraordinary appearance were fabricated on special order; and on the other the samples that look like standard mass production in the same shape and size were prepared in advance. For the latter type, they were constructed on the basis of partly the tombstone masters' own experiences and partly according to the templates already in their hands as the inscriptions, however, were later added with the buyer's request. Our research carried out in the Kokluca/Altındağ Cemetery approximately 10 km from Izmir city center, reveals that many tombstones belong to the late Ottoman and early Republican periods. While some examples among these stones show close similarities with the previous periods (18-19th century) with their shape, size and decorations, they also differ with the Latin letters on them. These stones also have some specific features related to the production stages mentioned above. Here, the purpose of this study is to document and introduce the subject with the information and visuals arising from the field study in Kokluca/Altındağ, which with these concrete examples open a new window to the issue. Thus, while this study aims to draw attention to a few surviving tombstones found in a small cemetery in an important city, we believe that they still offer a unique opportunity to evaluate the reasons and stages of their construction. Yet, several stones, which we think were lost because of human factor and natural destructions, could also be observed in other necropolises. For this reason, this study contributes to the documentation and introduction of such tombstones, which are ignored from time to time by researchers working in cemeteries and treasures.

Keywords: Tombstone, Kokluca/Altındağ, Cemetery, Anatolia, Ottoman.

GİRİŞ

İzmir'in kent merkezine yaklaşık 10 km uzaklıktaki Kokluca, Bornova İlçesi'ne bağlı bir yerleşim merkezidir. Mübadeleden önce bir Rum köyü olan semtin eski adı *Kokluca* idi. Bu isim daha sonra 1926'da *Altındağ* olarak değiştirilmiştir. 1922 yılında yangın geçiren ve kısa bir süreliğine askeri birliklere ev sahipliği yapmış olan köye mübadele ile birlikte Rumların yerine Yunanistan, Bulgaristan ve Yugoslavya'dan gelen göçmenler yerleştirilmiştir. Günümüzde ise hala Balkan kökenli vatandaşlarımızın yoğun olduğu bir semttir.

Kokluca/Altındağ Mezarlığı'nda, bizim de dâhil olduğumuz disiplinler arası bir ekip tarafından (Tarih, Edebiyat ve Türk-İslam Arkeolojisi/Sanat Tarihi) yaklaşık bir yıl boyunca saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Mezarlık içerisinde Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyetin ilk yıllarına tarihlenen 257 adet taş vardır. Bunların tamamı Arap harfli mezar taşlarıdır. Fakat 1930'lu yıllarda yapılan mezar taşlarında estetik bakımından eski geleneği devam ettirip tamamen Arap harfli bazen de bir yüzünde Latin harfli bir yüzünde de Arap harfli kitabelere sahip örneklerin hazırlandığını da görmekteyiz. Söz konusu eserlerin tamamının ölçüleri alınarak fotoğrafları çekilmiş, bilgisayar ortamında çizimleri yapılmış, kitabeleri okunmuş ve kaynak taraması gerçekleştirilerek bir kitap çalışması halinde hazırlanmış ve İzmir Büyükşehir Belediyesi bünyesindeki Kent Kitaplığı'na basılmak üzere sunulmuştur. Ayrıntılı bir şekilde incelemesi gerçekleştirilen saha çalışması sırasında söz konusu taşlar arasında yer alan 20'ye yakın örneğin biçim, boyut ve süsleme özellikleri ile önceki dönemlerle (18-19. yy) yakın benzerlikler gösterdikleri tespit edilmiş, ancak üzerlerinde bulunan Latin harfli kitabeleri ile farklılık sergiledikleri gözlemlenmiştir. İşte bu çalışmamız, Kokluca/Altındağ Mezarlığı'nda görülen ve bir kısmı ilk kez tarafımızca tespit edilen bu örnekler ışığında söz konusu mezar taşlarının form (gövde, alınlık/tepelik), malzeme, kitabe ve süsleme gibi özellikleri göz önünde bulundurularak nasıl işlendiği ve yapım aşamalarının neler olabileceği üzerine bir deneme amacı taşımaktadır. Böylece önemli bir şehirde, küçük bir mezarlıkta yer alan bu tür mezar taşlarına dikkat çekilerek değerlendirme imkânı sağlanmış olacaktır kanısındayız. Ayrıca mezar taşı yapım evrelerine İzmir'den bir pencere açmak suretiyle burada yaptığımız taramalarda karşımıza çıkan örnekler toplu bir bakışla belgelenmiş ve tanıtılmış olacaktır.

Daha önce başka araştırmacılar tarafından da dile getirilen bu sorun mezar taşı geleneğimizin ilgi çeken noktalarından olmasına rağmen bir o kadar da sınırlı bilgiler içeren yönüdür (Laqueur 2010: 127). Anadolu'daki Türk-İslam (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) dönemine ait mezar taşları üzerine

yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş çok sayıda bilimsel araştırma ve yayın faaliyeti vardır¹. Bu yayınların hepsinin ismini burada vermek mümkün olmadığı gibi çalışmamızın birinci önceliği de bu değildir. Günümüze kadar artarak devam eden bu çalışmalar daha çok ayrıntılı katalog bilgisine dayanan ve karşılaştırmalı değerlendirmeye yer veren araştırmalardır. Her biri mezar taşı geleneği ile ilgili olarak genellikle malzeme, biçim ve süsleme özelliklerine öncelik vermiştir. O nedenle bu tür yayınlar mezar taşı yapım aşamaları ve tekniği üzerine yoğunlaşmış özel çalışmalar sayılmazlar. Bir başka ifade ile doğrudan bu konu üzerine odaklanmış etraflı bir yayın yapılmış, mezar taşı geleneği üzerine çalışan bilim insanlarının ve meraklılarının bilgisine sistematik olarak sunulmuş değildir. Tahmini bilgi ve öngörülerin özellikle özgün, çağına ait yazılı ve mevcut sanat eserleri ile karşılaştırılması; bunun sonucunda elde edilecek bilgi ve gözlemlerin bilimsel veriler eşliğinde değerlendirilmesi önemli bir çalışma alanı olarak araştırmacıların önünde durmaktadır. Sözü ettiğimiz eksikliklere rağmen söz konusu yayınlar Anadolu'nun Türk-İslam dönemi mezar taşı örnekleri hakkında bilimsel açıdan en fazla bilgi veren çalışmalardır. O nedenle bu çalışmalarda, mezar taşı yapım tekniği ve aşamalarına ilişkin belirtilen kişisel görüş ve önerilerin yanı sıra değerlendirmelerin şimdiki çalışmamıza önemli derecede katkı sağladığını da hatırlatmakta yarar vardır.

Mezar taşlarının yapılmasında akla gelen ilk husus bunların nerede ve nasıl yapıldıkları sorusudur. Bu taşlar tek bir merkezde mi üretilmiştir, yoksa her bölge için belirli birkaç merkez vardı da buralarda üretilip siparişçisine oradan mı ulaştırılıyordu (Daş 1996: 29; Laqueur 2010: 127-128; Çağlıtütüncügil 2015: 100; Ünal ve Çağlıtütüncügil 2016: 259). Hatta her ilçe, her köy ve mahallenin ayrı bir üreticisi mi vardı? Bu taşların üretim ve işlenme aşamaları nasıldı? Eldeki mevcut bir şablona göre mi üretiliyorlardı, yoksa bir önceki örnekler küçük farklarla taklit mi ediliyordu? Bütün Anadolu coğrafyasında hemen hemen aynı çizime sahip taşların görülmesi bunların ortak bir öğretisinin olduğuna mı işaret ediyordu? Bu öğreti ustaların elinde örnekler (şablon) halinde veya kısmen belleklerinde mi

¹ Anadolu'da Türk dönemi, mezar taşları arasında ilginç örnekler vardır. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemine tarihlenen çok sayıda şahide, lahit ve sanduka tipinde yapılmış mezar taşı örnekleri bilinmektedir. *Konya, Akşehir, Kırşehir, Bitlis, Ahlat, Sivas, Tokat, Bursa, Muğla* ve *İzmir* başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok farklı bölgelerinde, bu döneme tarihlenen mezar taşı örnekleri mevcuttur. Söz konusu çalışmalardan belli başlıları şunlardır. Meriç 1936: 141-212; Eyice 1966: 208-243; Yetkin 1969: 149-156; Öney 1969: 283-312; Karamağaralı 1971: 75-109, Karamağaralı 1992; Başkan 1996: 18-55; Pektaş 2001; Daş ve Demir 2005: 135-157; Daş 2006: 97-101; Daş 2008: 120-130; Demir 2003: 145-150; Demir 2005a: 338-344; Demir 2005b: 135-157; Demir 2006: 101-103; Demir 2008: 130-134; Demir 2009: 103-126; Açıkgözoğlu 2009: 297-314.

yer alıyordu? Araştırmacıların ilgisini çeken bütün bu sorular bilmecesine sürekli bir cevap aranmıştır. Eldeki mevcut taşlar dışında tarihi yazılı kaynaklarda akla gelen sorular hakkında ayrıntılı ve açıklayıcı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aynı dönem ve birbirine yakın bölgeler arasında teknik, malzeme, kalite, boyut, biçim, süsleme ve hatta çoğu zaman kitabe bakımından farklılık göstermeyen mezar taşlarının ana yapım merkezlerini ve üretim aşamalarını belirlemek güçtür. Ancak bazı durumlarda taşların buldukları bölge, form ve süsleme gibi özellikler yapım merkezlerinin yanı sıra üretim aşamaları hakkında da ipuçları verebilmektedir. İşte bu noktada, sözü edilen eksiklik ve belirsizliklere rağmen, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yılları içerisinde üretilen mezar taşı örneklerine bakılarak bir takım belirlemeler, teoriler ve varsayımlar geliştirilebilir, taşların üretim sürecine ilişkin bazı öneriler ileri sürülüp bunlara bir destek bulunabilir kanısındayız. Çalışmamızda sözü edilecek yöntem ve hazırlanma aşamalarının daha önceki dönemler için de belli ölçüde geçerli olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak bu konuda fazla bir genelleme yapmadan, yeterli sayıda daha fazla örnek, bilgi, belge ve gözleme dayanan karşılaştırmaların yapılmasının zorunluluğu da muhakkaktır.

Mezar taşı üretim süreci sadece büyük yerleşim merkezlerindeki mezarlıklarda bulunan mezar taşlarına yönelik çalışmalarla değil aynı zamanda kasaba ve köylerde yer alan örnekler üzerine yapılan yerel araştırmaların da katkısıyla ortaya çıkarılabilecek bir durumdur. Elbette ki Osmanlı İmparatorluğu gibi sınırları geniş bir coğrafyaya yayılmış devlette bazen geneli yakalamak ve bir değerlendirmede bulunmak her zaman kolay olmayabilir. Ancak bütünü yakalamak ne kadar zor olursa olsun yerel merkezlere yönelik araştırmaların sayısının artması bazen belirsiz durumların belirgin hale gelmesine, konulara ilişkin çeşitli değerlendirmeler ve görüşler ileri sürmemize imkân verecektir.

Mezar Taşlarının Kısa Tanımı

Yukarıda sıraladığımız sorular ışığında ele aldığımız çalışmamız, İzmir'e bağlı bir yerleşim merkezi olan Altındağ semtinde bulunan Kokluca Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının söylediklerini dikkate alan ve değerlendiren bir deneme niteliği taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına tarihlenen örnekler üzerinden, mezar taşı üretim süreci tartışmaya sunulmaktadır. Elbette ki pek çok sanat eserinde olduğu gibi burada karşımıza çıkan mezar taşlarının boyut, şekil ve bezemelerinde de kişinin sosyal, ekonomik, dini, kültürel ve estetik zevkleri önemli bir etkidir. O nedenle İzmir Kokluca/Altındağ Mezarlığı'nda yer

alan az sayıdaki örnek de mevcut kaygılarla üretilmiş mezar taşları olması bakımından değerlidir kanısındayız. Kokluca Mezarlığı'nda karşımıza çıkan bu örneklerin de nasıl üretildikleri hakkında tarihi kaynaklarda hiç bir kayda rastlanmamıştır. O nedenle elimizdeki tek veri taşların bizzat kendileridir. Burada ileri süreceğimiz görüş, öneri ve varsayımlarımızın önemli bir kısmı taşların malzeme, form, işçilik ve süsleme özelliklerine bir kısmı da tahminlere dayanmaktadır.

Asıl konumuza girmeden önce Kokluca Mezarlığı'nda karşımıza çıkan ve çalışmada ileri sürdüğümüz varsayımlara görsel veri ve kaynak sağlayan, Latin harfli kitabelere sahip bu mezar taşı örneklerini kısaca tanımak ve taşların özellikleri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Fakat gerek çalışmanın hacmi bakımından gerekse benzer özellikli olmaları nedeniyle gereksiz şekilde tekrara düşmemek için örneklerin hepsini burada vermeyeceğimizi de ifade etmek isteriz.

Nalbant Kazım'ın Karısı Fatma'nın Mezar Taşı

1928 yılında vefat eden Fatma'nın baş şahidesi, etrafı çimento harçla örülmüş bir mezarın üzerine yerleştirilmiştir (Foto.1). Sağlam durumdaki taş gri renkli mermerden yapılmış olup üzerinde yer yer yosunlanmaların yanı sıra çatlak ve yüzey kayıpları mevcuttur. Taşın dikdörtgen prizma biçimli gövdesi aşağı doğru daralmakta ve bitkisel motifli bir tepelikle son

Fotoğraf 1: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Nalbant Kazım'ın karısı Fatma'nın mezar taşı. (Çağlitütüncigil 2019) / Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Nalbant Kazım's wife Fatma.

bulmaktadır. Kazıma tekniği ile hakkedilmiş Latin harfli kitabesi 9 satırdan oluşur. Alınlığında yer alan kabartma akant yapraklarından meydana gelen bitkisel süslemenin bir merkezden çıkarak iki yana uzandığı ve aşağı doğru sarktığı görülmektedir. Kitabe ile alınlık yuvarlak bir kemerle ayrılmaktadır.

Mustafa Kızı Emine'nin Mezar Taşı

1935 yılında vefat eden Emine'nin mezarı üzerinde yer alan şahide ayak taşı ile birlikte sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşabilmiştir (Foto. 2). Doğrudan toprak üzerine oturtulmuş olan taş gri renkli mermerdendir. Yer yer ufak kırıkların bulunduğu taşın dikdörtgen prizma biçimli gövdesi aşağı doğru daralarak inmekte olup üzerinde bitkisel bir tepelik yer alır. Kazıma tekniği ile hakkedilmiş Latin harfli kitabesi kartuşsuz olup 16 satırdan oluşmaktadır. Alınlığında yer alan kabartma akant yapraklarından oluşan bitkisel süslemenin bir merkezden çıkarak iki yana doğru uzanarak aşağı sarktığı görülmektedir. Kitabe ile alınlığı ayıran herhangi bir unsur yoktur.

Ayak taşı da kendisi gibi süslemeli olup alınlığında kabartma çiçek ve yaprak motifleri vardır (Foto. 3). Ancak biz bu taşın da bir baş şahidesi olduğunu ve buraya sonradan yerleştirildiğini düşünmekteyiz. Bu düşüncemize temel teşkil eden ana sebep taşın yüzeyinin sonradan yazılmak üzere boş bırakılması ve alışla geldiği üzere kemerli bir silme ile alınlık kısmının yazı alanından ayrılmış olmasıdır. Çünkü alanda ve yakın çevrede yer alan mezarlarda kullanılan ayak taşlarının yüzeyinin genel olarak dıştan ince bir silme çerçevelenmiş olduğu, içlerinin de taş boyunca uzanan bitki motiflerinden oluşan süslemelerle doldurulduğu görülmektedir. Ayrıca her iki taş arasında bariz bir nitelik, doku ve üslup farkı da göze çarpmaktadır. Diğer yandan, belki de taş atölyesinde hazır halde bekleyen böyle bir taşı vardı ve siparişçi söz konusu bu taşı beğenerek satın alıp buraya koydurmuş da olabilir.

Hancı Halil Ağa Oğlu Tefrik'in Karısı Nuriye'nin Mezar Taşı

1937 yılında vefat eden Nuriye'nin etrafı çimento harçla örülmüş mezarı üzerine yerleştirilmiştir (Foto. 4). Sağlam durumdaki taş gri renkli mermerden yapılmıştır. Bitkisel formlu bir tepelikle son bulan gövdesi dikdörtgen prizma biçimli olup aşağı doğru daralmaktadır. Kazıma tekniği ile hakkedilmiş Latin harfli kitabesi 11 satırdan oluşmaktadır. Alınlığında yer alan kabartma akant yapraklarından oluşan bitkisel süslemenin şişkin gövdeli, geniş ağızlı bir vazo içinden çıkarak iki yana uzandığı ve aşağı doğru sarkarak devam ettiği görülmektedir. Yaprakların uçları volüt şeklinde kıvrılmaktadır. Kitabe ile alınlığı birbirinden ayıran basık kemerin iki ucu iç bükey kavilidir.

Fotoğraf 2: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Mustafa kızı Emine'nin mezar taşı. (Çağlıtütüncügil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Mustafa's daughter Emine.*

Fotoğraf 3: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Mustafa kızı Emine'nin mezarında ayak taşı olarak kullanılan mezar taşı. (Çağlıtütüncügil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. The tombstone used as a foot stone in Emine's grave.*

Fotoğraf 4: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Hancı Halil Ağa oğlu Tevfik'in karısı Nuriye'nin mezar taşı. (Çağlitütüncigil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Tevfik's wife Nuriye.*

Fotoğraf 5: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Aziz Sami zevcesi Habibe'nin mezar taşı. (Çağlitütüncigil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Aziz Sami's wife Fatma.*

Aziz Sami Zevcesi Habibe'nin Mezar Taşı

Mezarlık içerisinde cami veya manzara tasviri içeren toplam beş örnek tespit edilebilmiş olup bunlardan farklılık arz eden üçü çalışmamıza dâhil edilmiştir. Ancak burada tanıtmadığımız diğer iki örnek tamamen göz ardı edilmemiş, karşılaştırmalı değerlendirme kısmında dikkate alınmıştır.

1937 yılında vefat eden Habibe'nin etrafı çimento harçla örülmüş mezarı üzerine yerleştirilmiştir (Foto. 5). Sağlam durumdaki taş beyaza yakın gri renkli mermerden yapılmıştır. Dikdörtgen prizma biçimli, aşağı doğru daralarak devam eden gövdesi sivri kemerli bir tepeliğe/alınlığa sahiptir. Kazıma tekniği ile işlenmiş kartuşsuz Latin harfli kitabesi 12 satırdan oluşmaktadır. Alınlığın sol tarafına tek minareli bir cami, sağ tarafına ise konik külahlı, tek katlı küçük yapı kabartmaları işlenmiştir. Tek kubbeli olduğu anlaşılan cami ve diğer mimari tasvirlerin gerisinde servi ağaçlarının, yukarı doğru incelerken yükselen uçları görülmektedir. Mimari yapılarda duvarlardaki taş sıralarının yanı sıra kapı ve pencere gibi açıklıklar ile kubbe dilimleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Kitabe ile alınlığı birbirinde yuvarlak bir kemer ayırmaktadır. Bu kemerin köşeliklerinde de üç yapraklı birer çiçek motifi mevcuttur.

Kavalalı Hüseyin Kızı Emine'nin Mezar Taşı

1938 yılında vefat eden Kavalalı Hüseyin Kızı Emine'nin mezarına ait bu baş taşı günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiştir (Foto. 6). Ancak bir kenara geliş güzel bırakılmış durumda olduğu için üzerinde yer aldığı mezarı tespit etmek şimdilik mümkün değildir. Gri renkli mermer şahidenin dikdörtgen prizma biçimli, aşağı doğru daralan gövdesi bitkisel bir tepelikle sonlanmaktadır. 10 satırlık Latin harfli kitabesi kazıma olarak hakkedilmiş olup kartuşsuzdur. Alınlık üzerinde kabartma akant yapraklarından oluşan bitkisel bir süsleme vardır. Alınlıkla kitabeyi yuvarlak formu bir kemer ayırmaktadır.

Muharrem Zevcesi İsmet'in Mezar Taşı

Doğrudan toprağa oturtulmuş bu baş taşının önemli bir kısmı gömülü haldedir (Foto. 7). Bu nedenle mezar sahibinin adı dışında, vefat tarihini içeren satır veya satırları okunamadığı gibi, yüksekliği de tam olarak ölçülememektedir. Ayak taşı yoktur. Üzeri zamanla yosunla kaplanmış gri renkli mermer şahidede yer yer kırıklar görülmektedir. Dikdörtgen biçimli gövdesi sivri kemerli bir tepelikle sonlanır. Gövde aşağı doğru

Fotoğraf 6: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Kavalalı Hüseyin kızı Emine'nin mezar taşı. (Çağlıtütüncügil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Hüseyin's daughter Fatma.*

Fotoğraf 7: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Muharrem zevcesi İsmet'in mezar taşı. (Çağlıtütüncügil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Muharrem's wife İsmet.*

daralarak devam etmektedir. Sivri kemerli alınlık yüzeyinde, yan yana sıralanmış, kırma çatılı 5 adet binadan oluşan bir manzara tasviri işlenmiştir. Ön planda yer alan yapıların gerisinde ise uçları rüzgârda savrulan servi ağaçları görülmektedir. Binaların hangi yapıları temsil ettiği konusunda kesin bir yargıya varmak güçtür. Ancak bunların yöreye özgü çadır, konut veya başka türden yapılar olabileceği de ileri sürülebilir. Kabartma olarak işlenmiş tasvirlerde ayrıntılar kazıma tekniği ile verilmiştir. Alınlıkla kitabeyi Bursa kemeri formunda dilimli bir kemer ayırmaktadır.

Mustafa Ağa'nın Kızına Ait Mezar Taşı

Doğrudan toprağa oturtulmuş bu baş şahidesinin önemli bir kısmı gömülü vaziyettedir (Foto. 8). O nedenle mezar sahibinin adı dışında, vefat tarihini içeren satır veya satırları okunamadığı gibi, yüksekliği de tam olarak ölçülememektedir. Üzeri zamanla yosunla kaplanmış gri renkli mermer şahidenin üst kısmında ufak bir parçası kırık ve kayıptır. Ayak taşı yoktur ya da kayıptır. Aşağı doğru daralarak incelen gövdesi dikdörtgen biçimli olup üzeri sivri kemerli bir tepelik/alınlıkla son bulmaktadır. Alınlık yüzeyine, ön planda iki kubbeli, tek minareli küçük bir cami tasviri işlenmiştir. Caminin gerisinde ise servi ağaçlarının tepeleri görülmektedir. Kabartma

olarak işlenmiş cami ve ağaç tasvirlerinin üzerindeki ayrıntılar kazıma tekniğinde verilmiştir. Duvarlardaki taş sıralarının yanı sıra kapı ve pencere gibi açıklıklarla birlikte kubbe dilimleri açıkça seçilebilmektedir. Kitabe ile alınlık bölümünü yarım yuvarlağa yakın bir kemer ayırmakta olup kemer köşeliklerine üç yapraklı birer çiçek motifi yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 8: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Mustafa Ağa'nın kızına ait mezar taşı. (Çağlıtütüncügil 2019) / *Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone of Mustafa Ağa's daughter.*

İbrahim Kerimesi Meliha'nın Mezar Taşı

Genel olarak sağlam durumdaki taş etrafı çimento harçla örülmüş bir mezar üzerine yerleştirilmiştir (Foto.9). Doğrudan toprağa oturtulmuş beyaz renkli mermer şahidenin yüzeyinde yer yer çatlak ve kırıklar mevcuttur. Şahidenin önemli bir kısmı gömülü olduğu için mezar sahibinin adı dışında, vefat tarihini içeren satır veya satırları okunamamıştır. Ayak taşı kayıptır. Aşağı doğru daralan dikdörtgen prizma biçimli gövdesi dilimli bir kemer şeklindeki tepelikle sonlanmaktadır. Alınlık üzerine çok yapraklı stilize bir çiçek motifi yerleştirilmiştir. Yarım daire şeklinde betimlenmiş bu iri bir çiçek motifi merkezde bulunan katmerli bir dairesel göbekten gelişmektedir. Alınlıkla kitabe bölümünü basık bir kemer ayırmaktadır.

Fotoğraf 9: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. İbrahim kerimesi Meliha'nın mezar taşı. (Çağlıtütüncigil 2019) / Kokluca / Altındağ Cemetery. Tombstone of Ibrahim's daughter Meliha.

Ahmet Kızı Zeliha'nın Mezar Taşı

Doğrudan toprağa oturtulmuş gri renkli mermer şahidenin yüzeyinde yer yer çatlak ve kırıklar mevcuttur. Ayak taşı kayıptır. Şahidenin önemli bir kısmı gömülü olduğu için mezar sahibinin adı dışında, vefat tarihini içeren satır veya satırları okunamamıştır. Aşağı doğru daralan dikdörtgen prizma biçimli gövdesi sivri kemerli bir tepelikle sonlanmaktadır. Alınlık üzerinde, küçük akant

yapraklarından oluşan kabartma bitkisel bir süsleme görülmektedir (Foto. 10).

Fotoğraf 10: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Ahmet kızı Zeliha'nın mezar taşı. (Çağlıtütüncigil 2019) / Kokluca / Altındağ Cemetery. Tombstone of Ahmet's daughter Zeliha.

Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Muharrem Zevcesi İsmet, Mustafa Ağa'nın Kızı, İbrahim Kerimesi Meliha ve Ahmet Kızı Zeliha'ya ait son dört mezar taşının tarihi taşların önemli bir bölümünün toprağa gömülü halde bulunması nedeni ile okunamamıştır. Muhtemelen tarih satırları kitabelerin sonlarında yer alıyor olmalı. Diğer taraftan üzerlerinde yer alan Latin harfli kitabeler, söz konusu bu şahidelerin 1 Kasım 1928 harf inkılabından hemen kısa bir süre sonra mezarların üzerlerine dikildiklerini göstermektedir. Taşların form ve bezeme unsurları, bazı yerel uygulamalar içermekle birlikte genel olarak çevredeki diğer mezarlık ve hazirelerde görülen örneklerle benzer, hatta neredeyse aynı gelenekleri yansıtmaktadır (Ülker 1985: 17; Tunçel 1989: 53-61; Biçici 2009: 142/1, 2, 21; Çağlıtütüncigil 2015: 93-94, Ünal ve Çağlıtütüncigil 2016: 146, 168, 173,191, 202; Daş 2012: 152; Acar 2019: 985, 986, 1005, 1010, 1013; Daş ve Çakmak 2013: 61; Ebiri 2017: 13-14/15; Ustra ve Balata (Tarihsiz): 50-51;). Sözü ettiğimiz bölgelerdeki benzer mezar taşı örneklerinin tamamının kadın mezarlarında kullanıldığı ve büyük bir çoğunluğunun 18-19. yüzyıllara tarihlendikleri görülmektedir. Yapılan bu üslup karşılaştırması ve ilişkisi verilen örnekler gibi Kokluca Mezarlığı'ndaki taşların da 18-19. yüzyıl özellikleri taşıdıklarını, o nedenle belki de daha önceden üretilmiş olabileceklerini akla getirmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmamıza konu olan ve yukarıda fiziksel özellikleri ile kısaca tanımlamaya çalıştığımız mezar taşları bugüne kadar bilimsel bir yaklaşımla ele alınıp incelenmiş değildir. Mezarlık içerisinde yer alan taşlar kendi içerisinde malzeme, form, boyut, yazı düzeni, süslemenin tekniği, konusu ve yeri gibi özellikler bakımından bir arada değerlendirildiklerinde birbirlerine benzer oldukları, ancak süslemelerinde görülen bazı hususlar itibarıyla de kendilerine has farklı özellikler sergiledikleri gözlemlenmektedir. Kıvrık, eksik veya aşınmış yerlerine rağmen taşlar genel olarak sağlam durumdadır. Form bakımından şahide tipinde, beyaz veya gri renkli mermerden yapılmış olup tamamı kadın mezarlarına aittir. Üzerlerindeki yosun tabakası ve yüzeylerinde görülen yer yer kararmalar malzeme türünün ve renginin algılanmasını ilk bakışta güçleştirmektedir. Mezarların sadece baş taşları mevcuttur. Sadece bir örnekte ayak taşı vardır. Ancak, bu taşın da ön yüz düzeni ve süslemesi bir baş şahidesi olarak hazırlandığı düşündürmektedir (Foto.3).

Taşlar biçim itibarıyla genellikle dikey dikdörtgen bir forma sahiptirler. Yassı birer levha şeklinde kesilerek hazırlanmış olan ince gövdeler tamamında aşağıdan yukarıya doğru genişleyerek yükselmektedir. Gövdeleri sonlandıran farklı tipteki tepelik ya da alınlıklar üzerinde ise bitkisel motifler ve mimari tasvirler işlenmiştir. Ayrıca Latin harfli kitabeleriyle de mezar sahibinin kimlik bilgileri ve ölüm tarihi verilmiştir. Taşların süslemelerinde kullanılan mimari tasvirler, vazolu-vazosuz demetler halinde işlenen yaprak ve çiçekler, servi gibi ağaç motifler estetik tercihlerinin dışında sembolik anlamlarıyla da ilişkilidirler. İncelenen mezar taşlarında kullanılan süsleme teknikleri kabartma ve kazımadır. Bu tekniklerden bazen birinin bazen de ikisinin birlikte kullanıldığı görülmektedir (Foto.1-10). Tepelik/Alınlıklar üzerinde görülen mimari tasvirlerde başlıca konuyu cami tasvirleri teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra türbe, konut veya çadır olabileceğini düşündüğümüz daha başka türden küçük boyutlu yapılar da işlenen mimari tasvirler arasındadır. Tasvirleri verilen cami ve sivil yapılar genellikle servi ağaçlarının yanı sıra yaprak ve küçük bitkilerden oluşan bir doğa içinde işlenmiş olup tek katlı küçük ölçekte eserlerdir (Foto.5,7,8). İki boyutlu bir düzenle tek bir yana kaydırılarak yerleştirilmiş camiler panoramanın ana karakterini teşkil etmektedir (Foto.5,8). Kesme taş duvarlı, kübik yapılar oldukları anlaşılan bu camilerin üzeri yarım küre şekilli, dilimli birer küçük kubbe ile örtülüdür. Cami ana yapısına sağ taraftan bitişik durumdaki minarelerin sayısı ise tektir. Kürsüsü bulunmayan, doğrudan cami beden duvarları üzerinde yükselen silindirik biçimli gövdelerin üst kesimine yakın bir noktada birer şerefeleri vardır. Minare

gövdeleri, petek ve külah bölümü ile birlikte çoğu zaman süslenmez ve yalındır. Bazen de şerefe ve şerefe altında, kazıma tekniğiyle yapılmış basit çizgilerden meydana gelen süslemeler görülebilmektedir (Foto.5).

Cami dışındaki mimari tasvirler, yüksek duvarlarla çevrili cami avlusunun etrafına veya camiye bitişik olarak yerleştirilmişlerdir (Foto.5,8). Bir cami yapısının bulunmadığı mimari tasvirlerde ise tek tek işlenmiş küçük yapılar yan yana sıralanarak birbiri üstüne istiflenmişlerdir. Böylece bu yapılar topluluğu burada sanki bir mahalle olduğunu belirtecek şekilde kalabalık teşkil etmektedir (Foto.7). Camilerle benzer bir anlayış içinde ele alınmış ve gösterilmiş olan yapıların kareye yakın planlı, kübik gövdeli, kesme taş duvarlı, genellikle konik çatılara sahip eserler oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu binaların hangi tür yapıları temsil ettiğini kesin olarak belirlemek zordur. Gerçek görünüşlerle bir ilgisi bulunup bulunmadığı tam olarak anlaşılamayan, ancak burada bir yapı veya yapıların yer aldığı izlenimini veren örnekler görünüş itibarıyla daha çok çadır kavramını yansıtmaktadır.

Hacimsiz, tek boyutlu düzenle ele alınmış olan yapıların sadece bir cepheleri gösterilmiştir. Buna rağmen her bir yapının ayrıntıcı bir üslupla ele alındığı belirlenmektedir. Gerçekte var olan kimi biçim ve ayrıntılar yerli yerinde verilmeye çalışılmış; minareler, üst örtüler, son cemaat yerleri, avlu duvarları ve bitişik ek yapılar sadeleştirilerek de olsa mutlaka gösterilmeye çalışılmıştır. Kapı ve pencere gibi kemerli kemersiz açıklıkların yanı sıra düzgün kesme taşlarla örülü duvarlardaki taş sıralarının dahi ince çizgilerle belirtildiği görülmektedir. Sanatçı, bu tasvirleri hayali olarak tasavvur etmiş olabileceği gibi çevresinde gördüğü herhangi bir yapıyı da resmetmiş olabilir.

Bitkisel süslemeler, Kokluca Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının özellikle tepeliklerinde beğenilerek uygulanmıştır. Tepelikleri süsleyen ya da biçimlendiren Barok veya Rokoko karakterli bu bezemeler arasında genellikle, "C" ve "S" şekilli kıvrık dallar üzerine yerleştirilmiş, bazen ayaklı birer vazo veya kâse içinden çıkarak iki tarafa doğru simetrik bir biçimde uzanan buketler halindeki iri yaprak ve çiçeklerden oluşan kompozisyonlar göze çarpmaktadır (Foto.1-4,6,10). Bazen de ince dalları birbirine bağlayan bir fiyonk dikkati çekmektedir (Foto.3). Simetri prensibine göre işlenen bitkisel motiflerinin bir başka ortak özelliği de dallarla birbirine bağlanarak bir demet meydana getirmeleridir. Tepeliğin ortasından sağa ve sola doğru helezonlar çizecek şekilde, iki yana doğru kıvrılan ince gövdeli dallar üzerine de farklı yönlere sarkan stilize yaprak ve çiçekler ise genellikle hareketli bir şekilde yerleştirilmiştir (Foto.1,4). "C" veya "S" kıvrımlı iri yaprakların uçları

zaman zaman volüt şeklinde sonlanmaktadır. Ayrıca aralara serpiştirilen küçük çiçek ve yaprak motifleri ile de mevcut görünüşler zenginleştirilmeye çalışılmıştır (Foto.1-4,10).

Bitkisel formlu alınlıklara sahip taşlar arasında yaygın olarak tercih edilen bir diğer grup ise dilimli kemerlerle son bulan örneklerdir (Foto.9)². Alınlıkların yüzeyinde, iri yapraklı bir çiçek motifi gibi duran madalyon tarzındaki bu süslemelerde desen yarım olarak yerleştirilmiştir. Ortasında daire şekilli kabartma bir göbek motifi bulunmaktadır. Bu madalyonun yaprakları dilimlidir.

Tüm bu kompozisyonlarda motiflerin birbirleri ile olan uyumu dikkat çekmektedir. Batılılaşma döneminde ortaya çıkan özelliklerin bu taşlarda da devam ettiği izlenmektedir. Süslemelerde kullanılan kabartma tekniği ile de ışık-gölge etkisi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamıza konu olan şahideler üzerinde yer alan Latin harfli kitabeler mezarda kimin yattığı, mezar sahibinin hangi tarihte vefat ettiği gibi bilgileri içermektedir. Yazılar genel olarak form ve içerik itibarıyla daha önceki dönemlerden kalma mezar taşlarında görülen kitabelerle benzerdir. Hatta önemli bir kısmı aynıdır. Burada da satırlar tüm örneklerde yukarıdan aşağıya doğru sıralanmış olup harfler kazıma tekniğiyle hakkedilmiştir. Vefat tarihleri miladi yıl olarak verilmiştir. Kitabe metni genellikle önceki dönemlerde olduğu gibi *yakarış, kimlik bilgisi, dua isteme ve tarih* satırlarından oluşmaktadır. Söz konusu bilgilerin tamamı veya bir kısmı taşlar üzerinde yer alabilmektedir. Kimi kitabelerde yakarış cümlesinin yanı sıra mezar sahibinin sosyal statüsü, cinsiyeti, adı ve ölüm tarihi ile dua isteyen ifadeler bir arada yer alırken (Foto.2-6,9); kimilerinde sadece yakarış, mezar sahibinin adı ve ölüm tarihini belirten ifadelerin tümü veya bir kaçını okunmaktadır (Foto.1,7,8,10). Bazı kitabelerde ise mezarda yatan kişinin adı ve unvanı dışında soyağacı ve mesleği ile ilgili bilgiye de rastlanmaktadır (Foto.1,4,5). Bütün kitabelerde mutlaka yer alan iki ana temel unsur, mezar sahibinin adı ve ölüm tarihidir. Kitabelere başlangıç cümleleri açısından bakıldığında ise önceki dönemle yakın benzerlik arz etmektedir. En sık rastlanan başlangıç cümlesi 4 örnekle *Ah Ölüm*'dür (Foto.6,9,10). Bir diğer başlangıç cümlesi ise bir örnekle *Allah Baki* şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Foto.1).

Kokluca'da görülen mezar taşlarına yönelik yukarıda özetlemeye ve açıklamaya çalıştığımız *malzeme, boyut, form, işçilik* ve *süsleme* gibi belirleyici bazı ortak özelliklerin diğer bölgelerdeki benzer örneklerle karşılaştırılması taşların ne zaman yapıldıklarını

açıklamada fayda sağlayacaktır. İşte bu özellikler Kokluca Mezarlığı'ndaki taşların üretim sürecini açıklamak için ileri sürdüğümüz birkaç varsayımımıza temel dayanak teşkil ederek, geleneğin hala nasıl devam ettiğini, üretim sürecinin nasıl işlediğini göstermesi açısından da dikkat çekici ve belirleyici olacaktır kanaatindeyiz. Kokluca Mezarlığı'ndaki taşlar üzerinde görülen Latin harfli kitabeler, yazıların taşlara 1928 ile 1940 yılları arasında hakkedildiğini gösteriyorsa da, gerek kullanılan üslup gerekse süsleme özelliklerini karşılaştırmak için verilen 18-19. yüzyıl örnekleri ile olan benzerlikler, bunların da daha önceden üretilmiş taşlar olabileceğini düşündürmektedir. Dönemin satın alma kültürü de dikkate alındığında, 18. yüzyılda üretilen bir taşın ekonomik açıdan bölgedeki atölyelerde 200 yıl gibi uzun sayılacak bir süre beklemeyeceği de bir gerçektir. Tersine kısa zamanda satılmış olmaları beklenir. O halde bu noktadan hareketle, söz konusu taşların da 19-20. yüzyıllar arasında, muhtemelen de 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın hemen başlarında yapılmış örnekler olduklarını söyleyebiliriz. Aynı dönemin üretilen diğer örnekleri ile beraber hazır haldeki bu taşların da hala kullanılıyor olması eski üretim geleneğinin devam ettiğine, hatta beğeni ile satın alındıklarına işaret etmektedir.

Kokluca'daki taşlarda kullanılan malzeme, form gibi özelliklerle birlikte tepelik/alınlık süslemelerinde tercih edilen konular ve işleniş tekniği eserlerin yapım süreci hakkındaki dayanak noktalarımızdan birincisi ve en belirleyici olanıdır. Taşçı ustalarının ele aldıkları süslemelerde genellikle birbirine çok yakın çevre ve tarihlerde üretilmiş örneklerde görülen konu ve motifleri çalışmış oldukları gözlemlenmektedir. Mimari tasvirler, "C" ve "S" şekilli iri yaprak motiflerinden oluşan bitkisel bezemeler, Anadolu Türk Sanatında, 18-19. yüzyıllarda gelişim gösteren ve *Batılılaşma Dönemi*³ olarak da ifade edilen yeni bir akıma özgü üslup ve kompozisyonlardır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Anadolu'daki birçok cami ve konağın bu tür duvar resimleri ile süslediği görülmektedir (Önge 1968: 8-9; Arık 1976a: 30, 42, 64, 94, 97). Türk sanatında özellikle bilhassa manzara ve cami resmetme geleneği Lâle Devri'nden itibaren görülmeye başlar. İlk önceleri saray ve çevresinde başlayan bu ilgi giderek Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar yayılmış, 18-19. yüzyıllarda daha da artmıştır. Söz konusu dönemlerden itibaren halılarda (Arık 1980: 77-80; Arık 1983: 22-30; Çağlıtütüncigil 1999: 87-93; Bayraktaroğlu 2010: 21-26), hatta Türk Devri Çanakkale seramiklerinde dahi cami veya manzara tasvirleriyle karşılaşılmaktadır (Öney 1971: 17).

² Bu form bazı yayınlarda "omuzlu" olarak adlandırılmaktadır. Bunun hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Daş 2012: 152; Daş ve Çakmak 2013: 61; Acar 2019: 984, 986).

³ Batılılaşma Dönemi duvar resimleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Aksel 1960: 179-190; Arık 1973; Arık 1974: 2-9; Arık 1976a; Arık 1976b: 24-32; Renda 1977; Renda ve Erol 1980: 49-76; Nemlioğlu 1986: 6-7; Kuban 1954; Kuban 1995: 131-140.

Batılılaşma dönemi etkisi gösteren bitkisel motif ve mimari tasvirlerle sahip mezar taşlarının ortaya çıkması, özellikle Batı Anadolu bölgesindeki mezarlık ve hazirelerde de sıklıkla görülmeye başlaması da 18. yüzyılın ortalarına kadar uzanan bir süreçtir. Batı etkisi ile yapılmış bu mezar taşları, değişik bölge ve devirlerde zaman zaman kendine has şekilleriyle farklı özellikler gösterse de çoğu zaman geleneğe uygun olarak şekillenmiş ve işlenmiştir. Kokluca Mezarlığı'nda karşımıza çıkan mezar taşlarının da bahsedilen dönemin karakterine uygun, genel olarak yerel özellikler dışında yeni bir gelenek ortaya çıkarmayan örnekler oldukları söylenebilir.

Dönemin siparişçileri tarafından beğenilen kubbeli ve minareli-minaresiz camiler, konik çatılı çadır/binalar, vazolu-vazosuz çiçek demetleri ve bunların kabartma olarak yapılması ile oluşturulan ışık-gölge oyunlarının yanı sıra acemice perspektif denemelerini biz özellikle Batı Anadolu bölgesindeki pek çok mezarlık ve haziredeki 18-19. yüzyıllardan kalma taşlardan biliyoruz (Foto.11-16). Batı Anadolu bölgesi bu bakımdan önemli bir üslup birlikteliği sergilemektedir. *İzmir* (Tunçel 1989: 27, 78; Semerci 2004; Ülker vd. 2008: 128, 210, 301 vd.; Daş 2012: 30; Daş ve Çakmak 2013: 24, 47, 77, 164) ve ilçeleri *Aliağa-Güzelhisar* (Ülker 1989: 23), *Bergama* (Tunçel 1989: 241; Özdemir 2011: 77-94), *Çeşme* (Demir 1996: 9-17; Daş 1997a: 125; Daş 1996: 21-23), *Güzelbahçe* (Bayrakal ve Daş 2010: 25-41), *Foça* (Ülker 1990: 1-17; Daş 1997c: 61-68), *Karşıyaka* (Daş 2006: 49; Daş ve Çakmak 2013: 98, 101), *Karaburun* (Emir ve Kiper 2005: 187-201; Emir ve Kiper 2006: 117-133; Emir ve Kiper 2007: 151-196), *Kemalpaşa* (Çağlıtütüncügil 1999: 217-226), *Menemen* (Tunçel 1989: 238; Ünalın 1994), *Narlıdere* (Karamağaralı 1977: 117,118, 141), *Pınarbaşı* (Tunçel 1989: 234-235; Ülker 1985, 9), *Menderes* (Acar 2019: 985, 1014) *Seferihisar* (Daş 1997b: 29-39) ve *Tire* (Ülker 1986: 18; Tunçel 1989: 238; Biçici 2009: 109-150; Ebiri 2017: 8, 9, 13, 14) başta olmak üzere; *Uşak* (Bayrakal 2016: 6, 8, 69, 99), *Bursa* (Öcalan-Mermutlu 2016: 85, 173, 174), *Balıkesir* (Ülker 1991: 457-476), *Manisa* (Tunçel 1989: 239; Özbirlik ve Okumuş 2017: 52, 55, 116, 125) *Merkez, Gördes-Manisa* (Biçici 2005: 1-15; Biçici 2008: 55-70.), *Salihli-Manisa* (Ürer 2009: 70, 173, 273, 366 vd.), *Bozdoğan-Aydın* (Daş 2010, 122; Kılavuz 2013: 77-110.), *Ortakent-Muğla* (Biçici 2005: 1063-1105) ve *Çanakkale* (Karaaslan ve Yazıcı 2004: 203-208; Acioğlu 2010: 1-23) gibi komşu merkezlerin müze, mezarlık ve hazirelerinde görülen mezar taşlarının, bazı mahalli özellikleri dışında Kokluca Mezarlığı'ndaki örneklerle olan ortak benzerlikleri hemen göze çarpmaktadır. Karşılaştırmaları yapılan örneklerde dikkati çeken ilk noktalardan biri tamamının kadın mezarlarında kullanılmış olmalarıdır. Kokluca örnekleri de aynı şekilde sadece kadın mezarlarında karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında birbirine yakın

bölgelerde yer alan taşların süslemelerinde kullanılan teknik ve kurgulanan kompozisyonların da genel olarak bir üslup birliği içinde olduğu, bu açıdan aralarında büyük farkların bulunmadığı da görülmektedir. Tabii ki yer yer incelenen örneklerin dışında farklı teknik ve kompozisyon kurgusuna sahip taşlarla da karşılaşmak mümkündür. Tespit edilen ve ön plana çıkan belli başlı bazı ortak özelliklerin hem geleneğin devam ettiriliyor olması açısından, hem de üretim sürecine bir işaret teşkil etmesi bakımından önemlidir. Kokluca Mezarlığı'nda da aynı şekil, malzeme ve süsleme konuları kullanılarak yapılan taşların, çevre mezarlıklarda yer alan ve aynı dönemlerde, 18.-19. yüzyıllarda yapılmış örneklerden etkilenmiş olduğu, bu merkezlerden çok uzaklaşmayan bir gelişim gösterdiği muhakkaktır.

Taşlar üzerinde görülen süslemeler arasında konum itibariyle de çarpıcı benzerlikler bulunduğu temas etmek gerekir. Yerel özellikler gösteren istisnai örneklerle birlikte alınlıklar ve kemer köşelikleri süsleme için en sık kullanılan alanlar olduğu ve özellikle tepeliklerin süslemenin ağırlık noktasını teşkil ettiği görülmektedir (Foto.1-16). Süsleme için yaygın olarak kullanılan bölümler arasında yer alan alınlık/tepelik taş ustası tarafından bilinçli olarak tercih edilmesi adı geçen merkezler arasında birçok kez karşımıza çıkan üslup birlikteliğinin kurgu düzeni üzerinde belli bir etkisi bulunduğunu, dolayısı ile de geleneğin kronolojik olarak devam ettiriliş sürecinin nasıl işlediğini gösteren öğeler olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşündürmektedir.

Özellikle, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlayan mimari tasvirler taşların önyüzünde yer alan alınlıkların adeta bir tablo gibi değerlendirildiğini düşündürmektedir. Cami ve diğer yapı türlerinin konu edinildiği bu mimari tasvirler, pencere ve kapı açıklıklarının sayısı, kesme taş örgülü duvarlarındaki taş sıraları ve üst örtü ifadeleriyle birbirinden ayrılırlarsa da genel olarak dış görünüş bakımından birbirleriyle yakın benzerlikler gösteren dikkat çekici ortak özellikleri vardır (Foto.5,7,8,11,12). Genel olarak merkeze yerleştirilen bir minarenin sağına veya soluna konumlandırılan camilerde arka plan çoğu zaman servi ağacı veya başka türden bitki motifleri ile doldurulmuştur. Yapılar çoğu zaman yan yana veya birbiri üstüne istiflenmiştir. Hacimsiz, tek boyutlu düzenle ele alınmış olan bu yapıların sadece bir cepheleri gösterilmiş, gerçekte var olan kimi biçim ve ayrıntılar yerli yerinde verilmeye çalışılmış, minareler, üst örtüler, son cemaat yerleri, avlu duvarları ve bitişik ek yapılar sadeleştirilerek de olsa mutlaka tasvir edilmiştir (Foto.8,12). Tüm mimari tasvirlerinin cephelerinde, kazıma tekniği ile işlenmiş ince konturlu taş sıralarının yanı sıra kapı ve pencere gibi açıklıkların da geometrik bir düzen içerisinde belirtilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (Foto.7,8,11,12).

Böylesine bir stil kritiği ve karşılaştırma değerlendirmesi yapmak taşların fiziksel özellikleri ve hangi merkezlerde üretildiklerine yönelik bazı saptamalarda bulunmak en geçerli yol gibi görünmekle birlikte, taşların üretim sürecine ilişkin ileri süreceğimiz görüş ve önerilerin de temel dayanak noktalarından birini teşkil etmektedir. Burada zikredilen ve birbirine çok yakın olan bölgelerdeki taşların bezenmesinde tercih edilen motif seçimi geleneğin nasıl devam ettirildiğini göstermekle birlikte bölge insanın ortak zevk ve estetik anlayışını da ortaya koymaktadır. Tasvirlerin belli bir anlatım düzeni içinde verilmesi, merkezler arasında benzer bir görünüş ve üslubun yerleşmiş bulunması, taşçı ustalarının nesilden nesle aktarılan güçlü bir toplumsal gelenek ve hafızayı kullanması anonim anlatım örneklerini yansıtmaktadır. Bu bağlamda taşların özellikle alınlık/tepelik bölümlerinin süslenmesinde tercih edilen konuların başında gelen cami ve manzara resimlerinin genellikle aynı anlatım düzeni ve üslup içerisinde verilmesi, söz konusu bezemelerin Batı Anadolu Bölgesi Türk-İslam kültür çevrelerinde önemli bir yere sahip olduğunu açıkça göstermektedir (Foto.11,12) (Tunçel 1989; Daş 1997a: 123-131; Çağlıtütüncigil 2015: 91-103). İşte bu nedenlerle, Kokluca'daki mezar taşlarının yapımı sırasında kullanılan işçilik ve üslup dışında, tepelik bölümlerinde işlenen süsleme konuları, motifler ve hatta aşağı doğru indikçe daralan gövdelerdeki şekil ve boyut gibi sıklıkla tercih edilen genel özellikler, bölgenin kendi

içinde takip ettiği bir ortak gelişim çizgisi ve beğenisinin bulunduğunu yansıtmaktadır.

Kokluca Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının daha önceden üretilmiş olabileceklerini gösteren stil kritiğine dayalı yaklaşımlarımızdan hariç, taşların işçilik özellikleri de üretim aşamasına yönelik bazı ipuçları sunmaktadır. Acaba bu taşlar tıraşlanarak yeniden mi kullanılmışlardı? Tam bu noktada, Manisa'nın Gördes ilçesinde yer alan mezar taşları üzerine yapılmış bir araştırmada, belirtilen kullanım ve uygulamaya maruz kalmış bazı taş örneklerinden söz edilmiştir (Biçici 2006: 173). Anılan çalışmada verilen örnekte, mezar taşının üzerindeki Arap harfli Osmanlı Türkçesi ile yazılmış kitabesinin Cumhuriyetin ilanından sonra silinerek, yerine Türkçe Latin alfabesi ile yeni bir yazı ilave edilip taşın tekrar kullanımının gündeme geldiği ileri sürülmektedir. Ancak burada da Kokluca'daki gibi daha önceden üretilmiş fakat yazıları sonradan işlenmemiş bir örnekle karşı karşıya olduğumuzu düşünmekteyiz. Kaldı ki aynı yazıda, taşın 1928 harf inkılabından önce, 1916 tarihinde üretilmiş olduğunun belirtilmesi de bu yöndeki görüşümüzü desteklemektedir. Öte yandan İzmir ve çevresindeki kimi mezarlıklarda da Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından kalma, 1930 ile 1950 arasına tarihlenen, bazı mezar taşlarının benzer karakteri taşıyan form ve süsleme özelliklerine sahip oldukları tespit edilmektedir (Daş ve Çakmak 2013:

Fotoğraf 11: Manisa Nişancı Paşa Camii Haziresi. Cami tasvirli mezar taşı (1793/94). (Çağlıtütüncigil 2005) / *The Cemetery of Manisa Nişancı Pasha. Pasha Mosque. Tombstone with a mosque depiction (1793/94).*

Fotoğraf 12: Güzelhisar (İzmir) Ali Ağa Camii Cami tasvirli mezar taşı (1808/09). (Çağlıtütüncigil 2016) / *The Cemetery of Manisa Nişancı Mosque. Tombstone with a mosque (1808/09).*

GEÇ DÖNEM OSMANLI MEZAR TAŞI ÜRETİM SÜRECİNE BİR ÖRNEK: KOKLUCA (İZMİR) MEZARLIĞI

Fotoğraf 13: Urla (İzmir) Kapan Camii Haziresi. Bitki tasvirli mezar taşı (1866/67). (Ünal-Çağlıtütüncigil 2016, 218/164) / *The Cemetery of Urla (İzmir) Kapan Mosque. Village Tombstone with plant depiction (1866/67). depiction (1862/63).*

Fotoğraf 14: Urla (İzmir) Denizli Köyü Camii Bitki tasvirli mezar taşı (1862/63). (Ünal-Çağlıtütüncigil 2016, 214/157) / *The Cemetery of Urla (İzmir) Denizli Mosque. Tombstone with plant depiction (Ünal-Çağlıtütüncigil 2016: 214/157.*

Fotoğraf 15: Urla (İzmir) Kamanlı Camii Haziresi. Mimari tasvirli mezar taşı (1827/28). (Çağlıtütüncigil 2015: 94/4-5; Ünal-Çağlıtütüncigil 2016: 152/37) / *The Cemetery of Urla (İzmir) Kamanlı Mosque. Kamanlı Tombstone with Architectural depiction (1827/28). (Çağlıtütüncigil 2015: 94/4-5; Ünal-Çağlıtütüncigil 2016: 152/37)*

Fotoğraf 16: Urla (İzmir) Kamanlı Camii Haziresi. Mezar taşı (1752/53). (Ünal-Çağlıtütüncigil 2016: 46/25) / *The Cemetery of Urla (İzmir) (Ünal-Çağlıtütüncigil 2016: 46/25)*

61, 220, 221 vd.). Ancak bu taşların eski bir geleneği devam ettirdikleri görülse de, basit çizgilerle yapılmış olmaları bezemelerine pek de özen gösterilmediğini, daha önceki örneklerle bakılarak, ufak tefek değişiklikler yapılmak suretiyle taklitçi bir anlayışla ele alındıklarını düşündürmektedir. Kokluca Mezarlığı'ndaki taşlarda yapılan incelemelerimiz, Gördes ve İzmir çevresindeki bazı mezarlıklarda karşılaşılan örneklerle benzer bir durumun olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Genel olarak, mezar taşlarının yüzeyine hafif kabartılarak veya kazınarak işlenen kitabe satırlarının bazen çerçeveli bazen de bir çerçeve olmaksızın hakkedildiği gözlemlenmektedir. Harflerin kabartma olarak verildiği mezar taşlarında kitabe satırlarının bulunduğu alan çoğu zaman taşın yüzeyinden hafif çöktürülerek, ince ve düz profilli silmelerle çerçevelendirilmiştir. Bölgedeki mezar taşlarında da kabartma harfli kitabelere sahip örneklerde yazı alanı kemerli bir silme ile çerçeve/kartuş içine alınmıştır.

Bu konuda dikkat çeken bir başka nokta da yazı alanı ile taşın süslemeli tepelik/alınlık bölümünün yüzeyinin aynı düzlemde yer alıyor olmasıdır. Burada asıl sorun taşların önceden hazırlanıp Latin harfli Türkçe kitabelerinin üzerlerine sonradan kazınarak ilave edilip edilmediği veya önceki yazıların tıraşlanarak taşların tekrardan değerlendirilip değerlendirilmedikleri meselesidir. Arap harfli kitabeyle sahip bir mezar taşında, kabartma veya kazıma olarak hakkedilmiş satırların tıraşlanarak, yazı alanının tekrardan değerlendirilmesi gündeme geldiğinde, kitabenin yer alacağı alan ile tepelik yüzeyi arasında az da olsa bir düzey farkının oluşması gerekirdi. Oysa tespit ettiğimiz taşlarda böylesi bir durum yoktur. Diğer taraftan yazılı bir mezar taşının tekrar kullanılmasına karar verildiği zaman ilk iş yazı alanı eğer çerçeveli ise eski kitabe satırlarının sayısınca hazırlanan kartuşlara göre bir metnin belirlenmesi olacaktır. Bir başka ifade ile eklenecek yeni harfli yazıların söz konusu kartuşların ölçülerine uydurulması gerekecektir. Kokluca Mezarlığı'ndaki taşlarda da görüldüğü üzere hem yüzeyin pürüzsüzlüğü hem de özellikle kitabe bölümlerinde taşların tıraşlanarak tekrardan kullanıldıklarını gösteren herhangi bir kazıma/yontma izine rastlanmaması dikkat çekmektedir (Foto.10). Yani taşların yüzeyinde, geleneksel taşçı aletleri (örneğin dişli tarak) ile tıraşlama veya kazıma yapılarak fiziksel yapılarının bozulduğuna işaret eden herhangi bir iz mevcut değildir.

Dolayısı ile mevcut örneklerde de taşların yazı alanının çerçevesiz olarak biçimleniş ve bu yazıların alınlık kısmı ile aynı düzlemde bulunması, belirli noktalarda, kartuşları oluşturan çerçevelerin silindiğini gösteren herhangi bir tıraşlama izine rastlanmaması söz konusu taşların daha önceden herhangi bir şekilde kullanılmadıklarını ortaya koymaktadır.

Elbette ki bu taşlarda, kitabe ile alınlık üzerindeki süslemelerin aynı zamanda yapılmış olabilecekleri de düşünülebilir. Fakat söz konusu döneme ait, aynı mezarlık içerisinde, eski geleneksel örneklerden farklı olarak hazırlanmış mezar taşlarının sayısında hatırı sayılır bir artışın varlığı hem de form ve süslemelerindeki genel değişim, bölge insanının zevk ve estetik beğenilerine açıkça işaret etmesi bakımından dikkate değer örnekler sunmaktadır (Foto.17,18). Hatta öyle ki Kokluca Mezarlığı'nda, sayısı azımsanmayacak kadar örnekte, mezara defnedilen kişinin fotoğrafının mezar taşına işlendiği dahi görülmektedir. Bu noktada, 1930'lu yıllarda hâlâ eski geleneği devam ettiren, hatta neredeyse 18-19. yüzyıl örnekleri ile tamamen aynı özellikleri taşıyan taşların üretildiğini düşünmek zor. Kaldı ki dönemin değişen moda kavramı içerisinde siparişçinin isteklerine uygun düşmeyecek şekilde hazırlanmış örneklerin gündeme gelmesi, üreticinin mali durumu ve getiri tercihleri açısından da pek ekonomik görülemeyecek bir mesele gibi durmaktadır. O halde, kitabe ile alınlık üzerindeki süslemelerin aynı düzlemde yer almasına dayanılarak bunların aynı zamanda yapıldıkları yönünde bir kararın verilmesi bazen yanıltıcı olabilir.

Kokluca Mezarlığı'ndaki mezar taşları, bir taraftan metin formu açısından da farklılıklarıyla dikkat çeker. Mesela kitabe metninin düz, basit, hiçbir edebî değer taşımayan, sade ifadelerle yazılmış olması, yazıların kitabe alanına geliş güzel yerleştirilmesi eski biçimlenişe benzer bir düzen göstermediklerini düşündürmektedir. Yani taşlar önceden şekillendirilmiş olmakla beraber henüz o ana kadar yüzeylerine herhangi bir yazı işlenmiş değildir. Yazılar sonradan eklenmiştir. Burada kastettiğimiz bazı taşlarda görüldüğü üzere taşların önceden hazırlanıp vefat edenin kimlik bilgileri ile vefat tarihinin buraya sonradan yazıldığı meselesi değildir. Çünkü mezar taşlarının üzerinde tarih ibaresinin yanı sıra meslekler, unvanlar, vefat nedeni, bazen de inanışlarla ilgili bazı önemli bilgiler de verilmektedir. Oysa kişinin nasıl öleceği, hatta öldüğünde hangi meslekle uğraşmak üzere olacağı gibi hususlar bilgisi dışındadır. Mevcut kaygılarla, bu durum çoğunlukla basmakalıp ifadeler taşıyan, sıradan üretim taşlar için geçerli olabilir.

Taşların tıraşlanarak yeniden kullanımı engellemesi açısından önem taşıyan bir diğer mesele de Türk-İslam ahlakı ve kültürü açısından bir başkasına ait taşın alınarak tekrardan kullanılmasıdır. Toplumca hoş karşılanmayacak böylesi bir duruma özen göstermeyen mezar sahibinin veya yakınlarının hem bu dünyada hem de öteki dünyada dini ve ahlaki değerlere karşı sorumlu tutulacağı ve cezalandırılacağı düşüncesinin de burada belirleyici olduğu kanısındayız.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ve bazı ipuçları ile desteklemeye çalıştığımız üretim süreci ve şekli

başka, söz konusu taşların 1928-1940 yılları arasında üretilmiş olabilecekleri de bir ihtimal olarak ileri sürülebilir. Bu gibi taşlar, ustaların kısmen belleklerinde, kısmen de ellerinde bulunan şablonlara göre ya da önceki dönemlerde yapılmış örneklerle bakılmak suretiyle, üzerlerinde ufak tefek değişiklikler yapılarak üretilmiş olabilirler. Ancak biz bu ihtimali çok düşük olarak gördüğümüzü de belirtmek isteriz. Çünkü söz konusu mezarlık alanı içerisindeki 1928 öncesi ve sonrasına tarihlenen çok sayıda mezar taşı örneği bu dönemde toplumun zevk ve estetik anlayışının belirgin bir biçimde değişmeye başladığına işaret etmektedir. Bir yandan önceki döneme ait mezar taşı tipleri ile benzerlikler sürerken bir yandan da bariz bir şekilde geleneksel üsluba aykırı, yabancı görüntüsü taşıyan örneklerin sayısında hatırı sayılır bir artış tespit edilmektedir. Önceki dönemle olan benzerlikler daha çok fes türü başlık kullanımının yanı sıra kemer veya çiçek buketleri şeklinde bitkisel tepeliklere sahip, dikdörtgen formu ya da silindirik olarak şekillendirilmiş gövdelerde kendini göstermektedir. Bunların haricinde bizim bu çalışmada üzerinde durduğumuz, önceki dönemlerin diğer mezar taşı tipleri ve bunların üzerinde görülen akant yapraklarından oluşan tepelikler ile yapı ve manzara tasvirlerini içeren kompozisyonlar yok olmuş, onların yerine dönemin zevk ve estetik anlayışının yansıtan, “modernleşme” kavramına uygun mezar taşı formu ve motiflerinin daha çok tercih edilmeye başlandığı gözlemlenmektedir (Foto.17,18). Bir başka ifade ile burada tanıtmaya çalıştığımız, geleneksel form ve süslemelere sahip örnekler Osmanlı Türkçesi ile yazılmak için önceden hazırlanmışlardı. Muhtemelen Harf inkılabının ilan edilmesi ile birlikte, hazır halde bekleyen bu tür mezar taşlarının belirli bir süre daha yeni yazı ile kullanımına devam edilmiştir. Elde hazır olanlar bittikten sonra da bir daha benzer yeni örnekler üretilmeyip belirgin farklılıklara sahip, dönemin zevk ve estetik anlayışını yansıtan tipte mezar taşlarının kullanımı gündeme gelmiş olmalı. Çünkü 1923 yılında şehrin yeni defin alanı olarak belirlenen Kokluca'nın 1926 yılına kadar yaygın bir mezarlık alanı olarak kabul görmediği görülmektedir. Kokluca Mezarlığı'nın dikkat çeken önemli bir tarafı da hiç şüphesiz 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarından itibaren görülen mezar taşlarındaki yeni form arayışı, daha önceden belirttiğimiz üzere mezarda yatan kişinin fotoğrafının mezar taşına işlenmesi uygulaması ve Osmanlı dönemi kitabe metinlerine göre değişik tanzim edilen yeni kitabe metinlerinin hazırlanmasıdır.

İşte bu nedenlerle yukarıda sıraladığımız belirleyici bazı yönler, özellikle İzmir'e yakın il ve ilçelerin mezarlıklarında karşılaşılan 18. 19. ve 20. yüzyılın

başlarına ait örnekler ile Kokluca Mezarlığı'nda yer alan taşlar arasında görülen malzeme, süsleme ve tipolojik benzerlikler etkileşim gerçeğinin yanı sıra taşların üretim sürecini açıklamada da bazı ipuçları sunmaktadır kanısındayız. Başka bir deyişle, söz konusu örneklerin çevredeki mezarlıklarda görülen mezar taşlarıyla olan yakın benzerliği, eserlerin etkiye açık olduğu bir dönemde, tahminen ortalama 30-40 yıl gibi bir zaman dilimi içinde yapılmış olabilecekleri sonucunu akla getirmektedir.

Bu deneme niteliğindeki kısa çalışmamızda adı geçen mezarlıkta bulunan mezar taşlarının biçim,

Fotoğraf 17: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Şerbetçizâde Abdülhamîd bin Süleymân'a ait 1911 tarihli mezar taşı. (Çağltütüncügil 2019) / Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone belonging to Şerbetçizâde Abdülhamîd bin Süleyman, dated 1911.

boyut, süsleme özelliklerinin yanı sıra, kitabeleri ve işlenmelerinde uygulanan teknik ve yöntemler sırasıyla ele alınarak, yerinde yapılan gözlemler sonucunda tespit edilen veriler daha önceki çalışmalarda ileri sürülen yorum ve bilgilerle bütünleştirilerek değerlendirilmiş, bu şekilde bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Kokluca Mezarlığı'ndaki mezar taşları ile Batı Anadolu'nun diğer merkezlerindeki arasında, yerel kültürlerden ve etkilerden kaynaklanan bazı farklılıklar gözlemlense de

Fotoğraf 18: Kokluca/Altındağ Mezarlığı. Cennetzâde İbrahim Hakkı Bey'e ait 1928 tarihli mezar taşı. (Çağlitütüncigil 2019) / Kokluca/Altındağ Cemetery. Tombstone belonging to Cennetzâde İbrahim Hakkı Bey, dated 1928.

gerek yapı, gerek yazı ve gerekse süsleme tarzı nedeniyle benzerlikler de bulunmaktadır. Bu benzerliklerin önemli bir kısmı ortak kültürel geçmişin getirdiği etkileşimden, bir kısmı da yerel özelliklerden kaynaklanıyor olsa gerek.

Bu durum aynı zamanda halkın Batı etkilerinden hala vazgeçemediğine, taşların biçim, süsleme ve yazı bakımından nasıl birbirine benzediklerine; H. P. Lequeur'in bu tip taşların siparişçinin isteğine göre hazırlanan kişiye özel taşlardan daha çok seri üretim standart taşlar için geçerli olduğu görüşüne de işaret etmektedir (Lequeur 2010: 128). Bu taşların biçim ve süslemeleri, Batılılaşma Dönemine üretilen taşlar hakkındaki bildiklerimize belki büyük bir yenilik getirmeyecektir. Fakat Anadolu Türk mezar taşı sanatında, genel gelişim çizgisi içerisinde yaşanan yerel üslup değişimleri ve özellikle taşların üretim sürecine ilişkin ilginç bilgiler barındırması bakımından bir katkı sağlayacaktır kanısındayız.

Çeşitli yönleriyle tanıtmaya çalıştığımız bu örnekler aynı zamanda H. P. Lequeur'un 19. yüzyıl ortalarındaki mezar taşları için C. White ve H.E. Smith'in söylediklerini

değerlendirerek ve İstanbul'un önemli mezarlıklarında tespit ettiği örnekleri de inceleyerek ileri sürdüğü bilgileri destekler yönde somut deliller sunmaları bakımından da büyük önem arz etmektedir⁴. Tüm bu bilgileri bir arada değerlendirdiğimiz zaman taşlar, daha önceki bir tarihte üretilmiş olup o dönemde her hangi bir siparişçi tarafından beğenilip satın alınmadıkları için özellikle kitabe bölümleri işlenmeden öylece bekliyor olmalıydı. Muhtemelen Cumhuriyetin ilanından sonra, bu taşları bir siparişçi beğenip isteğine göre, 1928 yılında kabul edilen yeni harflerle ölen yakının veya kendisinin kimlik bilgileri taşın üzerine ekletmiştir.

Sonuç olarak, çalışmamızda farklı araştırmacılar tarafından başlatılan ve zaman zaman da tekrar gündeme taşınan taş yonu sanatımızın ilginç örneklerini teşkil eden mezar taşlarının, halk nezdindeki estetik değerlerini ve yapım evrelerini gün ışığına çıkarmaya çalışarak, konuya yeni bir pencere daha açmaya çalıştık. Bizden önce daha başka araştırmacıların da taradığı İzmir ilçe ve köylerindeki mezarlıklarda belirlenen mezar taşlarına Altındağ Kokluca mezarlığından sağlanan bilgi ve görselleri de ekleyerek, mezarlıklar ve hazirelerde çalışacak sanat tarihçi ve diğer bilim insanlarının mezar taşı sanatımızın yapım sürecini ve aşamalarını yansıtacağını düşündüğümüz benzer örnekleri belgelemesi en büyük dileğimizdir. Mezar taşları ve üretim süreci üzerindeki bu sır uzun yıllar daha araştırmacıların ilgisini çekecek gibi gözükmektedir. Gün geçtikçe söz konusu meseleye ilginin giderek artacağı, ortaya konacak araştırma ve yeni tespitlerle bulmacanın kayıp olan parçalarının da tamamlamaya çalışacağına hiç şüphe yoktur. Umarız her geçen gün biraz daha yok olmaya yüz tutmuş mezarlık ve hazirelerimizdeki bu tür mezar taşlarına gereken ilgi ve özen gösterilerek, benzer örnekler gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılır.

⁴ Lequeur, White ve Smith'in bu taşların önceden hazırlandığı ve satın alanın isteğine göre de üzerlerinin yazıldığı bilgisini verdiklerini ifade etmektedir. Lequeur 2010: 127.

KAYNAKÇA

- ACAR Türkan, (2019),
“Samancıoğlu Camii (İzmir/Menderes) Haziresindeki Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları”, **Turkish Studies (Elektronik)**, Cilt:14, Sayı:3, Ankara, ss.977–1022.
- ACIOĞLU Yusuf, (2010),
“Yeşilyurt Köyü Camii Haziresindeki Mezar Taşları”, **Sanat Tarihi Dergisi**, S.XVII/2, Ekim-2008, İzmir, ss.1-23.
- AÇIKGÖZOĞLU Ahmet Sacit, (2009),
“Mezar Taşı Çalışmaları, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.7, S.14, ss.297-314.
- AKSEL Malik, (1960),
Anadolu Halk Resimleri, İstanbul.
- ARIK Rüçhan, (1973),
Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu’da Üç Ahşap Cami, Ankara.
- ARIK Rüçhan, (1974),
“Camide Resim”, **Türkiyemiz**, S.14, İstanbul, s.2-9;
- ARIK Rüçhan, (1976a),
Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, Ankara.
- ARIK Rüçhan, (1976b),
“Yozgat’da Resimli Bir Cami ve Bir Ev, **Sanat Dünyamız**, S.7, İstanbul, s.24-32.
- ARIK Rüçhan, (1980),
“Manzaralı Halılar”, **Çevre**, S.7, İstanbul, ss.77-80.
- ARIK Rüçhan, (1983),
“Manzaralı Halılar”, **II. Milletlerarası Türk Folkloru Kongresi Bildirileri**, C.V, Ankara, ss.22-30.
- BAŞKAN Seyfi, (1996),
Karamanoğulları Dönemi Konya Mezar Taşları, Ankara.
- BAYRAKAL Sedat, (2016),
Uşak’ta Osmanlı Mezâr Taşları, İzmir.
- BAYRAKTAROĞLU Suzan, (2010),
“Türk Halılarında Görülen Mimari Tasvirler”, **Vakıflar Dergisi**, S.32, Ankara, ss.21-26.
- BİÇİCİ H. Kamil, (2005),
“Gördes’te Bulunan Mimari Bezemeli Mezar Taşı İşçiliğinden Bazı Örnekler”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yay.66, S.13, Bıkk, ss.1-5.
- BİÇİCİ H. Kamil, (2006),
“Cumhuriyet Dönemi (1929-1961) Gördes’in Geleneksel Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 47(1), S.I, Ankara, ss.169-196.
- BİÇİCİ H. Kamil, (2008),
“Manisa Müzesinde Teşhirde Bulunan Osmanlı Mezar Taşlarından Örnekler”, **Uluçam Armağanı**, Ankara, ss.55-70.
- BİÇİCİ H. Kamil, (2009),
“Tire Müzesi’nde Bulunan Süslemeli Mezar Taşlarından Bazı Örnekler (XVIII-XX. yy.)”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.50:1, Ankara, ss.109-150.
- ÇAĞLITÜTÜNCİGİL Ersel, (1999),
“Kemalpaşa ve Çevresindeki Türk-İslâm Eserleri II (Hamamlar-Çeşmeler-Köprüler ve Bazı Mezartaşları)”, **Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 3-5 Haziran 1999 Kemalpaşa-İzmir-Bildiriler**, İzmir, ss.193-230.
- ÇAĞLITÜTÜNCİGİL Ersel, (2015),
“Urla (İzmir) Merkezdeki Cami Hazirelerinde Yer Alan Cami ve Manzara Tasvirli Mezar Taşları”, **TÜBA-KED**, S.11, Yıl: 2013, Ankara, ss.91-103.
- DAŞ Ertan, (1996),
“Çeşme Mezarlığı’ndaki Mimari Tasvirli Mezar Taşları”, **Sanat Tarihi Dergisi**, S.VIII, İzmir, ss.21-31.
- DAŞ Ertan, (1997a),
“Çeşme Mezarlığı’ndaki Süslemeli Mezar Taşları”, **Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu 15-17 Eylül 1995 Çeşme-İzmir Bildirileri**, İzmir, ss.123-131.
- DAŞ Ertan, (1997b),
“Seferihisar’daki Osmanlı Dönemi Mezar Taşlarında Süsleme”, **Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu Bildirileri 7-8 Ekim 2004 İzmir**, İzmir, ss.29-39.
- DAŞ Ertan, (1997c),
“Foça Osmanlı Mezarlığı’ndaki Tasvirli Mezar Taşları”, **Foça Uluslararası Sempozyumu Bildirileri 20-25 Ağustos**, Ankara, ss.61-68.
- DAŞ Ertan, (2006a),
“Karşıyaka Mezarlıklarındaki Osmanlı Dönemi Mezartaşlarında Süsleme”, **Karşıyaka Kültür ve Çevre Sempozyumu 22-23 Aralık 2005 Bildirileri**, İzmir, ss.45-52.
- DAŞ Ertan, (2006b),
“Menteşe Mezarlığı Kazısı”, (R.H.Ünal ve diğerleri, “Beçin 2004 Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**, S.XV/2 (2006), İzmir, ss.97-101.

- DAŞ Ertan, (2008),
“Menteşe Mezarlığı Kazısı”, (R.H.Ünal ve diğerleri,
“Beçin 2005 Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**, S.XVI/1
(2007), İzmir, ss.120-130.
- DAŞ Ertan, (2010),
“Bozdoğan Mezar Taşları”, **Sanat Tarihi Dergisi**,
S.XIX/2,Ekim/October, İzmir, ss.109-127.
- DAŞ Ertan, (2012),
**İzmir’de Taş Çiçekler Kemeraltı Hazirelerindeki
Mezar Taşları**, İzmir.
- DAŞ Ertan, (2014),
**Taşa Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlı-
ğı’ndaki Mezar Taşları**, İzmir.
- DAŞ Ertan ve ÇAKMAK Şakir, (2013),
**Karşıyakanın Taş Çiçekleri (Osmanlı Mezar Taşları
ve Erken Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşlarından
Örnekler)**, İzmir.
- DAŞ Ertan ve DEMİR Aydoğan, (2005),
“Menteşe Mezarlığı Kazısı”, (R.H.Ünal ve diğerleri,
“Beçin 2003 Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**,
S.XIV/2(2005), İzmir, ss.135-157.
- DEMİR Aydoğan, (1996),
“Çeşme Mezar Taşları ve Tarihi Önemi”, **Tarih ve
Toplum**, S.155, İstanbul, ss.9-17.
- DEMİR Aydoğan, (2003),
“Mezar Taşları” (R.H.Ünal, “Beçin 1999 Kazısı”), **Sanat
Tarihi Dergisi**, S.XII(2003), İzmir, ss.145-150.
- DEMİR Aydoğan, (2005a),
“Mezar Taşları”, (R.H.Ünal, “Beçin 2002 Kazısı”), **Sanat
Tarihi Dergisi Yard. Doç. Dr. Lâle Bulut’a Armağan**,
S.XIV/1(2005), İzmir, ss.338-344.
- DEMİR Aydoğan, (2005b),
“Menteşe Mezarlığı Kazısı”, (R.H.Ünal ve diğerleri,
“Beçin 2003 Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**,
XIV/2(2005), İzmir, ss.135-157.
- DEMİR Aydoğan, (2006),
“Mezar Taşları”, (R.H.Ünal ve diğerleri, “Beçin 2004
Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**, S.XV/2(2006), İzmir,
ss.101-103.
- DEMİR Aydoğan, (2008),
“Mezar Taşlarının Üzerindeki Kitabeler ve
Değerlendirilmesi”, (R.H.Ünal ve diğerleri, “Beçin 2005
Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**, S.XVI/1(2007), İzmir,
ss.130-134.
- DEMİR Aydoğan, (2009),
“Mezar Taşları”,(R.H.Ünal ve diğerleri, “Beçin 2006
Kazısı”), **Sanat Tarihi Dergisi**, S.XVI/2(2007), İzmir,
ss.103-126.
- EBİRİ Gülsün, (2017),
“Tire Merkez Yeni Cami Haziresi Mezar Taşları”,
**Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2, Van, ss.1-23.
- EMİR Sedat ve KİPER Nilgün, (2005),
“Karaburun Yarımadası (İzmir) Mezar Taşları Envanteri
2004 Yılı Çalışmaları I: Çullu Köyü”, **TÜBA-KED**, S.4,
İstanbul, ss.187-201.
- EMİR Sedat ve KİPER Nilgün (2006),
“Karaburun Yarımadası (İzmir) Mezar Taşları Envanteri
2004 Yılı Çalışmaları I: Hisarcık, Ambarseki, Kösedere
ve Saip Köyleri”, **TÜBA-KED**, S.5, İstanbul, ss.117-
133.
- EMİR Sedat ve KİPER Nilgün, (2007),
“Karaburun Yarımadası (İzmir) Mezar Taşları Envanteri
2006-2007 Çalışmaları I: Eski Mordoğan, Çatalkaya,
Hacılar, İncik, Kösedere ve Eğlenhoca Köyleri”,
TÜBA-KED, S.6, İstanbul, ss.151-196.
- EYİCE Semavi, (1966),
“Kırşehir’de H.709 (1310) Tarihli Tasvirli Bir Türk
Mezartaşı, Anadolu’da Tasvirli Türk Mezartaşları
Hakkında Bir Araştırma”, **Reşid Rahmeti Arat İçin**,
Ankara, ss.208-243.
- KARAASLAN (YAZICI) N.Ünal ve YAZICI Gülgün,
(2004),
“Çanakkale Kentsel Kültür Varlıkları (Gelibolu Kitabeleri)
Envanteri”, **TÜBA-KED**, S.4, İstanbul, ss.203-208.
- KARAMAĞARALI Beyhan, (1971),
“Sivas ve Tokat’taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti
Hakkında”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, S.II,
Ankara, ss.75-109.
- KARAMAĞARALI Beyhan, (1977),
“Narlıdere’deki Bazı Figürlü Mezartaşları”, **Ankara
Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri
Enstitüsü Dergisi**, S.III, Ankara, ss.115-147.
- KARAMAĞARALI Beyhan, (1992),
Ahlat Mezartaşları, Ankara.
- KILAVUZ B. Nuri, (2013),
“Bozdoğan-Yazıkent Beldesi Mezarlığı Süslemeli Kadın
Mezar Taşları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-
Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları
Dergisi**, C.32, S.53, Ankara, ss.77-110.

- KUBAN Doğan, (1954),
Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul.
- KUBAN Doğan, (1995),
Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, İstanbul.
- LAQUEUR Hans-Peter, (1984),
“Osmanlı Mezartaşlarının Süslemesinde Bitkisel Motifler”, **Suut Kemal Yetkin’e Armağan**, Ankara, ss.263-273.
- LAQUEUR Hans-Peter, (2010),
Hüve’l-Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Çev: Selahattin DİLİDÜZGÜN, İstanbul.
- MERİÇ R. Melül, (1936),
“Akşehir Türbe ve Mezarlıkları”, **Türkiyat Mecmuası**, C.V, İstanbul, ss.141-212.
- NEMLİOĞLU Candan, (1986),
“Kalem İşi Teknikleri”, **Antika**, S.17, s.6-7;
- ÖCALAN H. BASRİ ve MERMUTLU Bedri, (2016),
Tarihi Bursa Mezar Taşları-III Pınarbaşı Mezarlığı, C.2, Bursa.
- ÖNEY Gönül, (1969),
“Anadolu’da Selçuklu Geleneğinde Kuşlu, Çift Başlı Kartallı, Şahinli ve Arslanlı Mezar Taşları”, **Vakıflar Dergisi**, S.VIII, Ankara, ss.283-312.
- ÖNEY Gönül, (1971),
Türk Devri Çanakkale Seramikleri, Ankara.
- ÖNGE, Yılmaz, (1968),
“Anadolu Sanatında Camii Motifi”, **Önasya**, S.38, Ankara, ss.8-9.
- ÖZBİRLİK Alpay ve OKUMUŞ Necdet, (2017),
Manisa’da Tarihi Mekânlar Mezar Taşları ve Kitabeler, Manisa.
- ÖZDEMİR Hatice, (2011),
“Bergama (İzmir) Mezar Taşları Envanteri 2010; Harputlu Mescid Haziresi”, **TÜBA-KED**, S.9, İstanbul, ss.77-94.
- PEKTAŞ Kadir, (2001),
Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Ankara.
- RENDA Günsel, (1977),
Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1750-1800, Ankara.
- RENDA Günsel ve EROL Turan, (1980),
Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, C.I, İstanbul.
- SEMERCİ M. Ozan, (2004),
Hazireler Hazinelerimizdir İzmir’in Hazireleri, İzmir.
- TUNÇEL Gül, (1989),
Batı Anadolu Bölgesinde Cami Tasvirli Mezar Taşları, İstanbul.
- USTRA Nilgün, / BALTA R.Yalçın,
Bergama Müzesi Osmanlı Dönemi Mezar Taşları, (Basım Yeri ve Tarihi Belirtilmemiş).
- ÜLKER Necmi, (1985),
“İzmir’in Pınarbaşı Mezar Kitabeleri I (XVIII-XIX. Yüzyıl)”, **II. Araştırma Sonuçları Toplantısı 16-20 Nisan 1984**, Ankara, ss.1-20.
- ÜLKER Necmi, (1986),
“Tire Müzesindeki İslami Kitabeler”, **III. Araştırma Sonuçları Toplantısı 20-24 Mayıs 1985**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, ss.5-34.
- ÜLKER Necmi, (1989),
“İzmir Ali Ağa Cami Haziresi Mezar Kitabeleri, (XVIII-XX.Yüzyıl)”, **VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı 23-27 Mayıs 1988**, Ankara, ss.19-34.
- ÜLKER Necmi, (1990),
“Eski Foça Mezar Kitabeleri (XVI.ve XX.Yüzyıl)”, **VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, ss.1-17.
- ÜLKER Necmi, (1991),
“Balıkesir Şeyh Lütfullah Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII: XX.Yüzyıl)”, **VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı 28 Mayıs-1 Haziran 1990**, Ankara, ss.457-476.
- ÜLKER Necmi, TELCİ Cahit ve GÖKÇE Turan, (2008),
İzmir’de Türk Mührü Emir Sultan Dergâhı Haziresi Mezar Kitabeleri, İzmir.
- ÜNAL Rahmi Hüseyin ve ÇAĞLITÜTÜNCİGİL Ersel, (2016), **Urla’nın Tarihi Camileri ve Hazireleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı: 109, İzmir.
- ÜNALAN Sibel, (1994),
Menemen Mahkeme Camisi Haziresi’ndeki Mezar Taşları, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, İzmir.
- ÜRER Harun, (2009),
Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla Salihli, İzmir.